

od jednoga gospodara prijeđe k drugom (120). Nadalje pisac prikazuje feudalni posjed, navodeći na temelju istraživanja M. Suića da njegovi korijeni sežu daleko u antiku (131), te ističući da je »značajna prevaga stočarskog gospodarstva u feudalnom posjedu uvjetovana prirodnim uvjetima Dalmacije u XI—XII st.« (138). Taj feudalni posjed ima kompaktan karakter, a radnu snagu čine kmetovi koji obrađuju pojedine njegove dijelove (147).

U idućoj devetoj i desetoj glavi pisac analizira »seljačku slobodu«, pozivajući se na M. Baradu i J. Bromleja da u ispravama kasnoga srednjega vijeka »izraz 'plemeniti' ne označava uvijek pripadnika privilegiranog sloja, jer također služi da se označi slobodan čovjek« (170). Na drugoj strani pisac smatra da je slobodno seljaštvo za Veneciju »najjeftiniji način uzdržavanja vojske — tj. održavanje narodne milicije [...] To je razlog zašto je Venecija (a podjednako i austrijska vlast u Kastvu, Veprincu i Mošćenicama) zainteresirana na održavanju slobodnog seljaštva, koje nosi oružje« [...] (170).

Posljednjem je predavanju sadržaj ekonomska strana gradskog života u Dalmaciji. Odnos grada i sela u Dalmaciji pisac shvaća »ne toliko u posebnosti dviju samostalnih proizvodnih zona, koje su jedna s drugom ostvarile odnos razmjene, koliko u obliku dvaju sastavnih dijelova jedne sfere robne proizvodnje koja se u znatnoj mjeri orijentirala na vanjsko tržište« (187) pri čemu gradski živalj pretežno vrši funkciju »posredničke trgovine, koja je temelj za postojanje dalmatinskih gradova« (201).

Autor se uspješno upućuje suvremenim tendencijama povijesti kojima je cilj da prikažu vremenske situacije i promjene u načinu života širokih narodnih masa. Distancirajući se od dinastija, vladara, oblika vladavine, ratova, bitaka i osvajanja i navodeći ih samo gdje je to nužno potrebno kao uvjete što u određenim slučajevima determiniraju društvene promjene, pisac pokazuje kako je historija zapravo sociologija prošlosti. Čini utisak njegova akribija i detaljna, koji put pedantna, analiza izvora, kao i sastavljanje tih podataka u cjelinu mozaika koji plastično prikazuje društvene odnose u sjevernoj Dalmaciji. Netko bi, možda, mogao prigovoriti čestim autorovim komparacijama sa situacijom u Kastavskoj gospodštiji s obzirom na činjenicu da su ondje drugačiji razvojni uvjeti. Po našem mišljenju to povećava vrijednost njegovih izvoda.

Oleg Mandić

NOVA ISTRAŽIVANJA O HRVATSKOJ POVIJESNOJ METROLOGIJI

Metrologija je važna pomoćna disciplina pri istraživanju gospodarske povijesti. Ona proučava vrijednost i značenje starih mjera koje se u obilju pojavljuju u našim izvorima. Njezin je osnovni cilj utvrđivanje njihove vrijednosti prema današnjem metričkom sustavu, jer se samo na taj način mogu rješavati neka pitanja iz ekonomske povijesti (kretanje cijena, opseg proizvodnje i razmjene, agrarni odnosi itd.).

Proučavanje starih mjera vrlo je složen i težak posao, jer zahtijeva dugotrajno sakupljanje i međusobno uspoređivanje najraznovrsnijih podataka o njima. Zbog toga je donedavno u nas metrologija bila jedna od najslabije razvijenih pomoćnih povijesnih znanosti. Povjesničari su, dakako, iznosili mišljenja o vrijednosti starih mjera na koje su nailazili u izvorima, pri čemu je bilo i znatnijih pokušaja (npr. V. Mažuranić, M. Rešetar), ali sustavnog istraživanja nije bilo. Zaključak F. Gestrina da »sistematičnoga prikaza zgodovine mer in uteži, ki je nujno potreben za razumevanje celovite podobe gospodarskega in družbenega

razvoja skozi stoletja na Slovenskem od srednjeg veka do uvedbe metrskega sistema, še nimamo«, podjednako vrijedi i za hrvatsku, a donekle i srpsku historiografiju.¹

Pojačano zanimanje za istraživanje naše gospodarske povijesti nakon drugoga svjetskog rata potaknulo je i razvitak povijesne metrologije. Središtima takvog rada postale su tri naše akademije — u Ljubljani, Beogradu i Zagrebu. U slovenskoj historiografiji razvitak mjera na slovenskom području istražuju S. Vilfan² i F. Gestrin,³ dok je u posljednje doba Slovenska akademija znanosti in umetnosti poduzela sustavnu akciju za proučavanjem razvitka mjera u slovenskim zemljama.

Istraživanje povijesne metrologije u hrvatskoj i srpskoj historiografiji vezano je prvenstveno uz djelatnost Z. Herkova i M. Vlajinca.⁴ God. 1961. izašao je u Beogradu, u izdanju Srpske akademije nauka, prvi svezak *Rečnika naših starih mera u toku vekova M. Vlajinca*, a 1964. i 1968. slijedili su drugi i treći svezak. Iako Vlajinčev Rečnik nije još potpuno objelodanjen, ipak dosad izašli svesci sadrže na oko 550 strana, iscrpno opisane pojmove od *Aber* do *Nokat*, uz opširan i dobar uvod o razvitku naših mjera (I, 1-106). Rečnik se ističe upravo impozantnom količinom sakupljenih podataka o našim mjerama iz svih južnoslavenskih zemalja i to je njegova osnovna vrijednost. Znatan prostor u Rečniku zauzimaju i mjere s hrvatskog područja (Dubrovnik, Dalmacija, Hrvatska, Slavonija), pa je on neopohodan u istraživanju hrvatske gospodarske povijesti. Nedostatak je Rečnika stanovita nepreglednost i nedovoljna sustavnost, pa on istraživaču kod mnogih pojmova uskraćuje najvažniji odgovor: kakav je odnos stare mjere prema metričkom sustavu?

Nasuprot tome, odlika je radova Z. Herkova upravo težnja za sustavnim objašnjavanjem naših starih mjera. Premda je utvrđivanje povezanosti između različitih metroloških sustava, te određivanje njihova odnosa prema metričkom sistemu izvanredno složen zadatak, ipak je Herkovu uspjelo da dugotrajnim radom u našim i inozemnim arhivima i knjižnicama izvrši dragocjena istraživanja i zabilježi vrijedne rezultate.⁵

H. istražuje u svojim radovima razvitak mjera u srednjovjekovnoj Slavoniji i prekokupskoj Hrvatskoj s Hrvatskim Primorjem. Na tom području, osobito u srednjovjekovnoj Slavoniji, sve do XVIII st. upotrebljavaju se stare, izvorno hrvatske mjere, a tek tada se uvode bečke i požunske mjere. U Hrvatskom Primorju, pak, znatan je utjecaj venecijanskih mjera. Na hrvatskom teritoriju (osim Mletačke Dalmacije) isprepliću se sve do uvođenja metričkog sistema u drugoj polovici XIX st. različiti metrološki sustavi, pa izvori spominju mnoštvo raznovrsnih mjera. Prem-

¹ F. Gestrin, Mitninske knjige 16. in 17. stoletja na Slovenskem, Ljubljana 1972, 75 bilj. 1 (poglavlje: Mere in uteži, 75—84).

² S. Vilfan, Prispevki k zgodovini mer na Slovenskem s posebnim ozirom na ljubljansko mero, Zgodovinski časopis 8, 1954; isti, pregled razvitka mjera u Sloveniji, Enciklopedija Jugoslavije 6, 75—6.

³ Vidi bilj. 1.

⁴ Problem mjera istražuju povremeno i drugi autori: usp. npr. rad Dušanke Dinić-Knežević, Prilog proučavanju mera za vino u Dubrovniku u XIV veku, HZ XIX-XX/1966—67, 419—27.

⁵ Važniji radovi Z. Herkova s područja metrologije: Zagrebačka mjera XIII stoljeća — temelj hrvatskog sustava mjera kroz vjekove, Ljetopis JAZU, knjiga 71, Zagreb 1966, 187—226; Stare varaždinske mjere, isto 73, 1969, 295—331; Libra medicinalis ponderis Viennensis, Zbornik Historijskog instituta JAZU 5, Zagreb 1964, 51—70; Kupljenik — stara hrvatska mjera, Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu XVI, Rijeka 1971, 215—60.

da se naizgled čini da je teško utvrditi sustavnost u tom šarenilu naših starih mjera, H. je ipak svojim radovima dokazao da stare hrvatske mjere stoje u međusobnoj ovisnosti i da su one povezane s bečkim i požunskim mjerama, s jedne, i venecijanskim sustavom (Hrvatsko Primorje), s druge strane. Dokazivanje teze o međusobnoj povezanosti različitih metroloških sustava s hrvatskim mjerama bitan je rezultat autorova istraživačkog rada, što otvara sasvim nove mogućnosti u njihovu proučavanju.⁶

Istražujući stare hrvatske mjere u srednjovjekovnoj Slavoniji koje se u izvorima spominju od XIII st., H. je utvrdio da im je osnova stara zagrebačka mjera. Polazna je točka zaključak da se zagrebačke šuplje mjere (*cubulus*, *pinta*) osnivaju na mjeri za dužinu, zagrebačkoj stopi. Prema autoru, zagrebačka se stopa izvodi iz pariškog lakta (*toise*). U izvorima se pod zagrebačkom mjerom podrazumijevaju kaptolski *cubulus* i *cubulus Gradeca* (ili kako H. kaže: zagrebački). Autor ističe da kaptolsku mjeru »možemo označiti kao najstariju nama poznatu mjeru na području srednjovjekovne Slavonije«. ⁷ Ona je povezana s požunskim mjerama, jer sadrži 30 ili 60 požunskih holba (*media*) koje su opet »osnovna mjera mađarskog sustava šupljih mjera«. ⁸ Osnovna, manja jedinica zagrebačke šuplje mjere je *pinta* koja odgovara veličini 3,75 požunske holbe. Požunska holba, pak, odgovara veličini 2 1/2 bečke ljekarničke funte, pa je na taj način zagrebačka mjera povezana s bečkim i požunskim sustavom. Iz tih mjera izvode se druge naše stare mjere, npr. *kupljenik*. Osnovna mjera kupljenika je *mazana*, što iznosi 2 1/2 požunske holbe, odnosno 2 2/3 zagrebačke pinte. Time je utvrđena međusobna povezanost ovih starih mjera: bečka ljekarnička funta > požunska holba > zagrebačka pinta > *cubulus* (vedro) > *mazana* > različite vrste kupljenika. Osim toga, taj sustav mjera veže se i na venecijanski, jer, npr. *mletački star* (važan za mjere u dalmatinskim gradovima!) odgovara veličini 250 bečkih ljekarničkih funti ili 100 požunskih holba, odnosno 40 *mazana* (83,32 litre).⁹

Proširujući svoja istraživanja i na Hrvatsko Primorje, H. je u svom najnovijem radu iscrpno opisao *Mjere Hrvatskog Primorja s osobitim osvrtom na solne mjere i solnu trgovinu* (Rijeka, 1971). Taj je rad toliko ispunjen mnoštvom dragocjenih podataka da se ovdje ne može ni približno navesti njegov sadržaj. Autor najprije opisuje različite vrste šupljih mjera za tekućine (spud, baril, brenta itd.) i pojedine vrste šupljih mjera za žito i sol (star), a nakon toga iscrpno izlaže mjere za težinu (različite vrste libre i mjere za veće terete) i mjere za dužinu. U drugom dijelu knjige H. podrobno opisuje solnu trgovinu i solne mjere. Autorov prikaz sadrži mnoštvo dragocjenih podataka o uvjetima i načinu trgovanja solju u Hrvatskoj i Hrvatskoj Primorju (monopol soli, daće na sol). Opskrbljeno mnoštvom podataka i tabela, autorovo izlaganje donosi sasvim novu predodžbu o putovima solne trgovine iz Hrvatskog Primorja prema unutrašnjosti Hrvatske u XVII i XVIII st., pa je taj rad vrijedan prinos istraživanju hrvatske ekonomske povijesti.

Kako je već istaknuto, H. istražuje razvitak mjera u srednjovjekovnoj Hrvatskoj i Slavoniji, dok je područje dalmatinskih gradova izvan njegova zanimanja, premda upravo sistem mjera zbog obilja nepoznanica čini znatnu teškoću pri razmatranju njihova ekonomskog razvitka. Kako je H. pokazao, utjecaj venecijanskih mjera bio je jak u Hrvatskom Primorju, a u dalmatinskim je gradovima bio još i veći. Usprkos tome, mjere u dalmatinskim gradovima u srednjem vijeku nisu jednostavne kopije mletačkih, nego pokazuju i znatnu izvornost. Rezultati Herkova

⁶ S obzirom na to osobito su važni radovi: Zagrebačka mjera XIII stoljeća i Kupljenik (v. bilj. 5).

⁷ Zagrebačka mjera, 221.

⁸ Isto, 220.

⁹ Vidi tabelu uz Kupljenik, 259.

i dokazivanje povezanosti između različitih metroloških sustava otvaraju mogućnost i za utvrđivanje veza i točnih odnosa između dalmatinskih i venecijanskih mjera, a preko njih i s drugim sustavima. Iako teškoću istraživanju čini razmjerna oskudnost izvorne građe, ipak bi u budućem radu svakako valjalo obratiti pažnju i mjerama u srednjovjekovnim dalmatinskim gradovima. Na taj način bismo dobili pouzdanu osnovu za stvaranje cjelovita prikaza o razvitku starih hrvatskih mjera od prvih početaka do druge pol. XIX stoljeća.

T. Raukar

H. MOROVIĆ, SA STRANICA STARIH KNJIGA, Split 1968.

Ova zbirka nešto već objavljenih, a nešto ovdje po prvi put štampanih rasprava poznatoga književnog povjesničara Hrvoja Morovića, sadrži, osim priloga iz književne historije, i neke koji obrađuju zanimljivu historiografsku odnosno kulturno-historijsku problematiku.

Od tih priloga valja prije svega istaći »*Legendu o povelji Aleksandra Velikog u korist Slavena*« (109—124). Odmah u početku Morović ističe da se dodir Slavena s legendom o Aleksandru Velikom ne iscrpljuje u preuzimanju zapadnoevropskih ili bizantskih Aleksandrida nego da je Aleksandar postao kod Južnih Slavena »na svoj način predmetom narodne priče i učene legende«, dok se sama povelja ne nalazi u drugim verzijama zapadnoevropske legende o Aleksandru. Do nje je došlo pod utjecajem ranog humanizma, u želji za isticanjem podrijetla, starine i slave naroda, u času kad su se ideje o rasprostranjenosti, jakosti i jedinstvu Slavena spajale s idejama o autohtonosti, što je kod Južnih Slavena dovelo do sinonimne upotrebe slavenskog i ilirskog imena. Tradicija da su Slaveni sudjelovali u ratovima Aleksandra Velikog nadovezala se na podatke kod nekih pisaca o sudjelovanju Ilija u makedonskim ratovima. Tako je nastao poseban »izdanak aleksandromanije«, privilegij Slavenima u obliku diplome kojom im Aleksandar daje čitavo područje »ab Aquilone usque ad fines Italiae Meridionales« kao nagradu za njihove ratne zasluge. Morović smatra da se začetnik ove krivotvorine ne može ustanoviti, jer se radi »o kolektivnoj tvorevini učenih krugova«, i upozorava na činjenicu da se ta izmišljotina raširila po čitavom slavenskom svijetu i bila od njega vrlo rano i rado prihvaćena. Bila je poznata već potkraj XIV st. u Pragu, u benediktinskom samostanu Na Slovanech. Iako je veoma rano bila osporavana od Eneje Silvija Piccolominiya u XV st., Martina Kromera u XVI i Jurja Križanića u XVII st., povelja je imala gorljivih branilaca — Pribojević, Orbini, Ratkaj — a njeno isticanje i naivna obrana njene autentičnosti bili su izraz slavenske svijesti i rodoljublja, koje se na taj način u duhu vremena ili kasnije anahronistički ispoljavalo.

Morović ističe da je pitanje postanka ovog zapisa ostalo do danas neriješeno. Prevladava mišljenje o češkom podrijetlu u skladu s tezom L. Niederlea prema kojoj je falsifikat nastao među sjevernim a ne među Južnim Slavenima i došao na jug u XV stoljeću. Prema Šišiću ga je prvi od Južnih Slavena preuzeo iz češke ili poljske literature Slovenac Adam Bohorić (1584), a zatim ostali. Sa svrhom da se dosadašnja istraživanja, koja su kod nas bila dosta sporadična i oskudna, dopune i prošire »u cilju potpunijeg rasvjetljavanja tog pitanja« Morović donosi neke nove podatke. Upozorava da je tekst diplome prvi objavio Vinko Pribojević uz svoje djelo »De origine successibusque Slavorum«, Venecija 1532, što se vidi u primjerku koji je otkrio Šime Jurić u Metropolitanskom fondu Sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

Redakcioni odbor:

IVAN KAMPUŠ
OLEG MANDIĆ
BERNARD STULLI
JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

Izdaje
Povijesno društvo Hrvatske
Zagreb